

ДАНИЈЕЛА Р. ГАВРИЛОВИЋ*
АЛЕКСАНДРА П. КОСТИЋ
ДРАГАНА С.ЗАХАРИЈЕВСКИ
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Ниш

УДК 316.83(305):497.11
Монографска студија
Примљен: 03.10.2012
Одобрен: 29.10.2012

УВОД У АНАЛИЗУ РОДНИХ ОДНОСА У ПОГРАНИЧНИМ ОБЛАСТИМА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ**

Сажетак: Овај текст има за циљ да представи теоријско методолошки конструкт за истраживање родних односа у пограничним областима Србије. Полази се од идеје да је феномен границе и пограничне области важан предмет социолошких анализа управо зато што носи неке карактеристике друштвеног живота које су различите у односу на друштвени живот људи у областима које нису пограничне. Родни односи су такође чест предмет социолошких анализа, а идеја овог текста јесте да родни односи у пограничним односима носе специфичност која захтева анализу кроз индикаторе који ће уважавати ове посебности. Интенција ауторки у овом тексту јесте да прикажу факторе који одређују квалитет и природу родних односа у пограничју.

Кључне речи: родни односи, пограничје, Србија

Синтагма „погранична област” представља просторно одређење које казује да се негде близу налази граница која дели два ентитета. Ова одредница нема само географски, већ и друштвени и психолошки значај. Граница као географска датост на вишеструки начин одређује друштвени живот људи.

---

* danijela.gavrilovic@filfak.ni.ac.rs

** Припремљено у оквиру пројекта Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије (179013) који се изводи на Универзитету у Нишу – машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке РС.

Као основне карактеристике друштвеног живота у пограничном простору можемо навести: сусрет и сукоб култура, етничких група и религија, као и гетоизираност и маргинализацију. Савремени теоретичар друштва Бурдије (Bourdieu) анализирајући друштвене односе, са фокусом на практичном друштвеном животу, истиче да је једна од основних карактеристика друштвеног живота *време* и *простор*. У одређеним друштвеним условима одређеним временом и простором, у коме живе, актери конституишу свој хабитус¹ који их касније одређује у свим областима деловања и тешко је подложен мењању. Хабитус формиран у условима живота у пограничју одређује и област родних односа која је предмет анализе у овом тексту.

Датости живота у пограничју

Живот у савременом друштву се одликује превазилажењем граница, просторних и културних, кроз процес глобализације. „Западна Европа је шездесетих година XX века тежила ка укидању граница које деле државе, народе и људе. Динамични развој савремене технике, као и све већи број проблема, као што су екологија или безбедност, које је могуће решавати само изван граница - као да потврђују Меклуанову најаву о глобалном селу, светској заједници, у којој ће границе изгубити сваки значај” (Čiževski, 2010:75). Данас смо сведоци ублажавања значаја граница у савременој Европи, што може изазвати амбивалентна осећања: „Граница нам омогућава да добијемо сопствени простор на коме можемо успоставити правила, стећи аутономији и истаћи разлике” (Zanini, 2003:17); Жан Мари Доменак у књизи *Европа: културни изазов* подвлачи управо ову амбивалентност при свом прелажењу из Француске у Немачку: „Обузима ме радост, али радост праћена неком нелагодношћу: више не знам где су границе моје територије, граница је такође оно што ме одређује, дефинира, обухвата, што ме упућује на моје оквире” (Domenak, 1991:28).

Критичари процеса глобализације указују да се у савременом друштву неке границе рedefинишу, али се и неке нове успостављају – границе између сиромашних и богатих, управљача и оних којима се управља. Живот у пограничним областима носи низ друштвених датости које се огледају у могућности да се други и другачији који живе из-

¹ Систем предиспозиција који се успоставља под утицајем друштвених датости и одређује понашање друштвених актера у различитим ситуацијама.

ван границе наше државе непосредно сретну, али и да се разлике у тим сусретима јасније и врло често болније подвлаче - границе у простору, али и оне језичке, моралне, обичајне, религијске. Граница означава другачијег, али и непријатеља (фронт-линија). Како се државне границе не повлаче тако да припадници различитих народа бивају потпуно разграничени једна од основних датости живота на граници јесте управо мешање етничких група са једне и друге стране граничне линије. Сусрет култура, језика, животних стилова, њихово прожимање и сукоби, супротстављености током ратних дешавања (у прошлости, као и током скорашњих ратова) најјаче се огледају управо на овим пограничним просторима.

Етнички и верски односи на граници

Важна датост живота пограничној области јесте етничка помешаност. У условима сукоба на Балкану, те ревитализације националних идентитета након пада социјализма, овај феномен постаје још значајнији.

Најновији статистички подаци указују на релативну хомогеност становника централне Србије. Живот овог становништва и оног у пограничним областима које се суочава са хетерогеношћу мора бити различит у односу на животне и друштвене прилике у деловима унутар државне територије.

У Србији је у претходним деценијама дошло до значајних промена у мањинској структури. Опао је број Југословена, док је порастао број Влада и Рома. Овакве промене нису увек последица реалног повећања или смањења броја припадника једне заједнице², често могу бити последица управо промењеног изјашњавања. Важно је поменути да положај мањина није једнак, неке од њих живе у релативно повољним друштвеним околностима, са изграђеном културном елитом - Мађари на пример, док већина Рома живи у веома тешким условима, Албанци у великој мери гетоизирани (и сопственим избором). Једно од теоријских полазишта у анализи живота у пограничним областима може бити и „теорија рационалног избора” која тврди да се чак и етничка припадност бира рационално у складу са тренутним интересима. Дешава се да се припадници мањинских народа изјашњавају различито у складу са тренутном државном политиком и проценом сопствених шанси.

² Мада је, наравно, било у великој мери и реалног смањења или повећања броја припадника етничке групе, што због етничких сукоба, што због природног прираштаја

У Југоисточној Србији према статистичким подацима живе доминантно припадници српског народа, следе Албанци, Роми, Власи, Бугари (Статистички календар, 2012:26). Припадника осталих манинских група има знатно мање, па зато можемо тврдити да се култура и начин живота формира под утицајем присуства ових етничких група. Доминантно присутне религије јесу православни облик хришћанства и ислам.

Друга важна одлика живота на граници јесте удаљеност од центра, периферност положаја. Гетоизација пограничних области југоисточне Србије, иако није избор њихових становника, рађа начин живота који носи низ тешкоћа – сиромаштво, одвојеност од „великог света”, незаинтересованост тог истог света за њихове проблеме, недовољне ресурсе, маћехински однос државе (далеко од очију, далеко и од срца), али производи и квалитете које је немогуће наћи на другом месту – извлачење скривених снага у тешким условима, мешавину народа и културних модела, упућеност једних на друге. Де Серто (de Certay) пише да је маргинализација данас универзални феномен, да су маргиналне групе постале тиха већина. Маргиналност може бити наметнута, или избор, маргиналност може постати својеврстан идентитет, па и ствар избора. „Маргиналност тако постаје начин да се манифестује свој идентитет. Начин да се не буде ни споља ни унутра, увек параван да, ако се укаже прилика и затражи потреба, уђе или изађе из нечега”(Zanini, 2003:58) Оваква позиција омогућава посматрање ствари са дистанцом. Живи се у одређеној култури, али се истовремено остаје удаљен. Аутор наводи пример Рома који живе на маргинама друштва. Оваква позиција омогућава да се процене снаге другачијих, као и интереси других и сопствени. Аутор сматра да Роми бирају маргинални положај у друштву да би остварили одређени ниво аутономије, док их Гаце тј. они који нису Роми остављају на миру по прећутном договору и због сопствених интереса. „То право на маргиналност, које им признајемо – а признају им га и градоначелници и општински функционери. Сви их видимо како су се настанили на отпадима, на периферијама градова, испод мостова или у близини петље аутопута – одговара идеји коју су они сами створили, о могућем начину да користе наш простор и да живе поред нас. Граница тако постаје место где се ствара мање сметњи, али и где се бива мање ометан” (Исто:59)

Као основне карактеристике друштвеног живота у пограничном простору можемо навести: сусрет и сукоб култура, гетоизираност и маргинализацију. Под утицајем ових датости формирају се и родне улоге у процесу социјализације, родни стереотипи и предрасуде, као и родни односи.

Стереотипи родних улога у пограничју: универзални или специфични?

Процес социјализације родних улога истовремено почива и на социјалној конструкцији значења „бити дечак” и „бити девојчица”, и на биолошкој различитости мушкараца и жена (Eagly, Beall & Sternberg, 2004). Тако се, током социјализације, почев од раног детињства, код девојчица подстиче окренутост њиховом спољашњем изгледу и односима са другима, док се код дечака инсистира на активности и предузимљивости (Eagly, 1987). Социјализација која инсистира на развијању друштвености код девојчица и предузимљивости код дечака, има широке практичне импликације. Примарно, она, сасвим сигурно утиче на изградњу self-концепта и код једних и код других. Према традиционалном схватању, „идеал одрасле жене” подразумева да је емпатична, осетљива, брижна према другима, заинтересована за интерперсоналне односе. То се директно сукобљава са вредностима као што су независност, компетитивност, индивидуализам (Brown & Jasper, 1993) које промовишу западна друштва. Истовремено, анализа традиционалне улоге мушкараца показује сагласност са промовисаним западним вредностима.

Као што видимо, социјализација која је у многим срединама обликована традиционалним системом васпитања (што претпостављамо да је случај и у „пограничју” собиром на народе који живе на овом простору), нуди скоро потпуно различите садржаје, утицаје, моделе и стандарде понашања, дечама и девојчицама. Експлицитно или имплицитно формулисани захтеви и очекивања, одређују норме и облике понашања, граде системе вредности, награђују или кажњавају. Девојчица се суочава са идеалом врхунске самоостварености у породичном амбијенту у коме је чекају улоге супруге, мајке и домаћице. Дечаку није унапред прописана слика оваквог породичног самоостварења (Havelka, 2008). Њега социјална средина не сагледава, првенствено, као мужа, оца и домаћина, већ као самосталну, храбру особу која је способна „за престижне делатности”.

Истраживања у различитим социјалним срединама (чије ћемо резултате покушати да проверимо у пограничним областима), указују на постојање, проширеност и одржавање родних стереотипа. По угледу на америчку скалу Сандре Бем (Bem, 1974), конструисана је „београдска скала” за самопроцену степена изражености маскулинности, фемининости и андрогинности (Вулетић, 1985). Да би се конструисала скала маскулинности, на основу процена испитаника, изабран је низ најпожељнијих „мушких” особина: понаша се заштитнички, сналажљив је, храбар, не-

зависан, снажан, способан да води, интересује га техника, спортски тип. Иста процедура је поновљена код конструисања скале фемининости у коју су ушле најпожељније „женске” особине: воли децу, осећајна, сентиментална, привлачна, нежна, љубазна, романтична, пријатна, вредна. Утврђена су, дакле, два стереотипа: један за жене и други за мушкарце.

Исте године (1985), Ајдуковић и Кљајић, тестирали су степен изражености маскулиности и фемининости код загребачких студената. Када су своје резултате упоредили са резултатима на америчкој популацији јер су користили исти упитник, потврдили су да су на оба узорка добијени слични резултати у складу са очекивањима. Наиме, мушкарци су постигли виши резултат на скали маскулиности, а жене на скали фемининости. Могло би се закључити да је упитник мерио исте особине личности и да су оне биле слично структурисане упркос разликама у социјалним срединама.

Претпостављамо да ће планирано истраживање родних стереотипа у пограничним областима осветлити не само постојећи концепт родних улога, него и концепт родних интеракција, расподелу моћи и утицаја мушкараца и жена на том простору.

Социјализација родних улога и родних односа

Најранију информацију о томе шта значи бити „мушко” или „женско”, деца добијају од својих родитеља, који директно или индиректно, путем интеракција са децом и изношењем својих ставова о родним улогама и односима, учествују у процесу родне социјализације. То чине и када у складу са прихваћеним начелима развијају, односно, сузбијају независност, асертивност, агесију, а подстичу скромност, зависност, пасивност, осетљивост своје деце. Родна социјализација се наставља у школи, у контактима са вршњацима, путем медија (Basow, 1992).

Учење родних улога и родних односа подразумева деловање социјалног притиска што за исход има конформирање. Особе које се не понашају у складу са традиционалним родним стереотипима, процењују се као мање допадљиве, мање компетентне и привлачне него особе које испољавају родно-прикладне карактеристике понашања. Ипак, може се поставити питање да ли постојећи систем родних улога и односа, заснован на разликама између мушкараца и жена може послужити као добар принцип оптималне организације родних односа у било којој средини, укључујући и пограничне области? Или је, као што сматра Сандра Бем (према: Navelka, 2008), у питању принцип који услед застарелости, онемогућава потпуни развој и мушкараца и жена?

Иако се у многим социјалним срединама може установити висока сагласност око концепта „женске” и „мушке” улоге, могу се очекивати значајне варијације између етничких, верских и других група у вези са жељеним карактеристикама и очекиваним одговорностима. Поред поменутих фактора који би могли деловати на постојеће представе о родним улогама у пограничју, свакако треба узети у обзир ниво образовања, запосленост-незапосленост, могућност активног деловања у датој средини, материјално стање испитиваних.

Какве су представе о родним улогама у пограничју?

Да ли се представе о мушкој и женској родној улози разликују код људи који живе у пограничју? Да ли они деле исте или различите ставове, очекивања и уверења као људи који живе у централној Србији? Да ли етничка помешаност становништву пограничним областима (Срби, Роми, Власи, Бугари, Горанци, Албанци) и њихова различита верска опредељеност формирају другачију представу о „мушком” и „женском” понашању? Било би занимљиво истражити да ли су централне карактеристике „мушког идеала” и у пограничју, независност, доминација и рестрикција емоционалног испољавања као што је то случај у централној Србији и већини других култура (Rabinowitz & Cochran, 2002). Које се карактеристике понашања мушкараца и жена у овом окружењу подржавају и поткрепљују, а које кажњавају? На пример, да ли и овде влада уверење да „дечаци не плачу”, иако су физички или емоционално повређени (Levant, 1998)? Да ли се и у пограничју не сме догодити да дечак изгледа уплашено, слабо, незаштићено, као девојчица? Ако је тако, лако је разумети зашто је дечаков страх од сличности са девојчицом временом условио рестрикцију испољавања емоција код одраслог мушкараца. Због друштвене неприхватљивости испољавања мушке слабости, која је и у суштинском и у експресивном смислу, оцењена као типично женска карактеристика.

Планирано истраживање има циљ да провери и представу о очекиваним карактеристикама и стиливима понашања жена у пограничју. Да ли је модел женског „идеала” повезан са својствима скромности, обзирности, поштовања жеља других, недостатком моћи и утицаја, као што саопштавају нека истраживања стереотипа о женској улози (Eckert & Mc Conell-Ginet, 2003)? Да ли је традиционална родна идеологија која од жена тражи да буду fine, тихе, заинтересоване за односе са другима, сензитивне, експресивне, некомпетитивне са мушкарцима још увек довољно функционална у пограничју и у којој мери је повезана са етничком припадношћу и верским опредељењем?

Иако има мишљења да би гледиште о захтеваним и очекиваним карактеристикама жена могло бити претерано, подједнако опасно звучи порицање разлика између мушкараца и жена. Овај последњи став може охрабрити жене да започну ”мушку игру”, што их може увести у ситуацију надметања са мушкарцима. То се понекад и догађа у неким урбаним срединама (Ashcraft & Belgrave, 2004) у којима жене постају агресивно асертивне, отворено самопоуздане, доминантне, неекспресивне, што су, како истраживања показују, типично маскулине карактеристике. Оне остварују бољи баланс маскулиности и андрогиности са фемининим цртама, јер долази до идентификације и са једним и другим цртама. Наравно, треба проверити да ли постоје и такве представе о женској родној улози у пограничним областима. Понекад социјална средина охрабрује мушкарце да играју женску улогу, што их удаљава од маскулиног идеала емоционалног стоика и доминантне особе. Желећи да избегну сличност са женама, неки мушкарци беже у претерано конформирање традиционалном идеалу мушкости што на крају постане копинг стратегија која је сама себи циљ.

Посматрано историјски, мушкарци су чешће него жене, добијали лидерске позиције које су од њих захтевале демонстрацију инструменталних карактеристика као што су агресивност, доминација и асертивност. Као резултат, инструменталнија маскалина родна улога била је углавном повезана са вишим статусом. За то време, жене су вредно испуњавале улогу оних које се старају о другима, а од њих је тражено да буду експресивне, зависне и саосећајне. Родна социјализација се ипак није сводила на повезивање појединачне улоге и одређених карактеристика, већ је укључивала учење интерактивних стилова у односима са другима. Мушкарци су тежили да науче асертивно понашање и доминацију, док су жене тежиле да науче афилијативност и кооперативност. Показало се да су жене које су одано испуњавале предвиђене улоге и ишле „у сусрет” очекивањима, биле социјализоване као пасивније и зависније (Leareg, 2000). Свакако би било важно истражити интерактивне стилове родног понашања у пограничним областима.

Процес развоја било ког идентитета укључује родни идентитет и подразумева поређење себе са идеалима и нормама релевантним за породицу, пријатеље, друштво, социјалну средину у којој живимо. Питамо се које су вредности сагласне са значењем „бити девојка, односно жена” у пограничној средини? Важно их је установити пошто оне обликују не само родни идентитет већ и интраперсонални и интерперсонални развој, self-концепт, самоцеђење, начин доношења одлука, етнички и верски идентитет, породичне и пријатељске односе.

Родни односи у пограничју

„*Бити на маргини значи бити део целине, али изван главног тела*”
Bell Hooks

Када говоримо о родним односима реч је о „релативно структурираном и трајном обрасцу односа жена и мушкараца” у једном друштвеном контексту, који формира родне улоге, родне идентитете и различито понашање мушкараца и жена (Благојевић, 2006). Реч је о „родном режиму” који се формира у зависности од различитих економских, друштвених, историјских и културних карактеристика једног друштва – и он је дубоко функционалан за то друштво. Р.В. Конел разликује три аспекта друштва који формирају „родни поредак” тј. обрасце родних односа: *Рад* - односи се на поделу рада у кући и на тражишту рада; *Моћ* - делује кроз друштвене односе као што су ауторитет, насиље, владајућа идеологија у институцијама, држави; *Катексис (лични /сексуални односи)* - односи се на динамику у оквиру интимних, емотивних и личних односа (брак, сексуалност, одгајање деце) (Gidens, 2003: 129).

Очекивања везана за родни поредак зависе од културних, политичких, економских, друштвених, религиозних фактора, али и од утицаја обичаја, права, класне и етничке припадности, као и од дубоко усађених предрасуда и стереотипа. Пропитивање родних односа у пограничним подручјима, а посебно у пограничним областима југоисточне Србије јесте изазов за научно утврђивање контекста који, претпоставка је, изнова репродукује родни поредак у чијој основи јесте неједнакост.

Патријархални социо-културни образац и под његовим притиском уклопљене родне улоге и родни односи дефинишу полну/родну дискриминацију и значајну разлику у моћи успостављањем и одржањем мушке доминације и женске инфериорности, из чега произилази њихов неједнак третман у друштву. Отуда „род представља значајан облик друштвеног раслојавања” (Gidens, 2003: 122) и одлучујући је фактор у структурирању могућности и животних шанси. У тој подели мушкарци су добитници, јер по правилу њихове улоге се више вреднују од улога које имају жене. Мушкарци су плаћени за свој продуктивни рад, њихови послови се квалификују као друштвено значајнији, па отуда су, у односу на жене, далеко боље и њихове позиције у погледу моћи, престижа и богатства. Стога је једна од полазних теза овога рада да су друштвене неједнакости између мушкараца и жена друштвено условљене (настанак и одржавање).

У моћном процесу родне социјализације, која започиње у породици и добрим делом јесте фундаментална јединица одржавања патријархата као својеврсног културног система моћи, вредности и норми, уче се *родне улоге* о којима је већ било речи.

Имајући ово у виду родни односи и родне улоге, као културне конструкције, представљају линију социјалне диференцијације. Отуда *родност* посматрамо као друштвени однос. За постојећим разликама у поимању друштвених улога мушкараца и жена требало би истраживати различите контексте: друштвени, политички, образовни и економски – како би се утврдило постојање различитих очекивања од жена и мушкараца у сферама јавног и приватног, различитих начина на које они стичу и деле моћ и ауторитет, различитих могућности стицања образовања и различитих очекивања од девојчица и дечака; али и различитих могућности стицања каријере, власништва, контроле финансија и друго. Из свега тога би требало доћи до података о (не)постојању родне равноправности као евидентних разлика које посматрамо кроз различите аспекте формирања родног поретка, а потом и детектујемо у односима родне поделе рада, расподели ауторитета, преовлађујућој системској идеологији, разлици између прокламованог и стварног – с циљем разоткривања тенденција репродуковања вредносних образаца и модела интимних и групних односа. То је контекст у којем је могуће сагледати родне односе моћи, које сигурно ваља посматрати као резултат или последицу бројних утицаја. Б. Галић говори о условљености ових односа бројним димензијама „идеолошким, биолошким, социолошким, економским, образовним, психолошким, те силом и насиљем” (Галић, 2002: 1), и закључује да њихово деловање карактерише родне неједнакости.

Понуђени теоријско-методолошки конструкт за истраживање родних односа укључује и „симболички аспект моћи”, који Бурдије разјашњава кроз појам „симболички капитал”. Наиме, он указује на то да моћ и статус у друштву нису засновани искључиво на економским категоријама (што јесте маркситичко виђење), већ и на симболичким вредностима, тако да идејни и вредносни системи, а не само економија, представљају суштинске факторе репродукције родних односа моћи (Burdije, 1999: 27-38).

Чињеница је да на путу друштвене промоције жена постоје бројни рестриктивни механизми, које М. Благојевић дефинише у оквиру појма „системска инхибиција”, као скуп друштвених механизма који условљавају деградирање њихових активности и њиховог целокупног друштвеног положаја (1991:25). У условима транзиционих дугогодишњих и исцрпљујућих друштвених промена у Србији, различитим механизмима

преструктурирања привреде, рестрикције државног буџета, смањењем сигурности запослења и свеопштег пада животног стандарда подстакнута је социо-економска родна неједнакост. Отуда ће понуђени конструкт укључивати употребу *родне анализе* објективне статистике преко индикатора који јасно указују на достигнути ниво родног поретка, по бројним димензијама родне диференцијације (запосленост, образовање, одлучивање, двострука оптерећеност и друго). Пример такве анализе представља публикација М. Благојевић *Жене и мушкарци у Србији: шта нам говоре бројеви?*, која нуди тумачење података званичне статистике, бројева који су важни за родну равноправност, јер објашњавају реалност која постоји иза бројева. Реч је о родно осетљивој статистици, чијим се прикупљањем омогућава спровођење политике родне једнакости (Благојевић: 2012).

Овај *теоријско методолошки конструкт за истраживање родних односа у пограничним областима Србије* - род, родне идентитете и родне односе види као друштвено-културне конструкције, као социјално и културно прихваћен одговор на конкретне економске, политичке и културне околности, тако да се категорије мушкости и женкости не посматрају као природне датости, већ као „*doing gender*” (Jenifer, 2004). Наситанак подразумева и *променљивост*. Отуда би требало родне односе сагледавати као променљиве. Самим тим анализа индикатора родног поретка не би требало да се заустави на констатацији постојећег, већ је нужно деконструкцијом постојећих механизма дефинисати нове родне и идентитетске стратегије (Захаријевски, 2010: 86-99). Осим тога, овај теоријско хипотетички концепт истраживања родних односа заговара сагледавање родних матрица, али не као типских и искључујућих. Напротив, нужно је правити разлику између различитих категорија жена и мушкараца унутар женског и мушког рода, као што је нужно родне матрице контекстуализовати у односу на специфичности пограничних подручја.

Сматрамо да просторна граница има конструктивну моћ у односу на родне матрице. Границу посматрамо у смислу социјално произведених процеса и појава, са покушајима прилагођавања „другачијем” или, пак, ограђивањем и затварањем у „своје”. *Затворена граница* симболизује традиционалне вредносне обрасце, неравноправност и изражене разлике у друштвеном простору, док *отворена граница* симболизује модерне вредносне обрасце и родне матрице, индивидуализацију, равноправност и спремност за прихватање новог. Простор пограничја упућује на његову видљивост, док аспект невидљивости треба тражити у постојећим предрасудама, моралним начелима и очекивањима у односу

на родне улоге на том видљивом простору (Гавриловић, Костић, Захаријевски, 2011). И у једном и у другом случају реч је о својеврсној репрезентацији друштвеног живота у најширем смислу речи. Кључна теза је да *граница има моћ да конструише родни поредак!*

У савременом друштву долази до урушавања традиционалних образаца и улога (криза мушкости – урушава се утицај институција које су одржавале моћ мушкараца; мања је сигурност мушкараца на тржишту рада, породици и друштву. Савремене теорије описују нови модел који у савременом друштву постоји заменивши патријархални родни систем односа.³ Србија има дугу традицију патријархалних односа, који су се на овим просторима („ово је Балкан“) задржали до данашњих дана, не следећи све трендове који су присутни у савременом свету. Данас је у Србији у великој мери постулирана равноправност полова у законској регулативи.⁴ Вредносни консензус у погледу ове потребе ипак није присутан. Патријархална идеологија опстаје у многим друштвеним аспектима, у приватној, али и јавној сфери. Иако постоји решеност државних институција да раде у циљу остваривања идеала равноправности, што се огледа у доношењу закона, стратегија, мера, ипак се не води рачуна о томе да родни односи могу бити врло различити у зависности од географске регије, друштвеног положаја, етничке и религијске припадности, места становања (село-град).

Етничка и религијска припадност у великој мери могу одредити квалитет родних односа. Како се у пограничним областима срећу припадници различитих етничких група, културни модел који је условљен начином живота специфичним за одређену етничку групу, може условити многе елементе родних односа. Од поделе рада до интимних односа - етничка припадност може бити важан фактор њиховог конципирања. Глобализациони процеси воде универзализацији вредности и норми, па се многе етничке праксе повлаче под утицајем уједначавајућих трендова. У свакој од традиционалних религија присутних на простору Србије јасно је дефинисано социјално учење у погледу родних односа. Све доминантне религије – православље, ислам, католицизам, протестантизам подржавају патријархални режим родних односа. Секуларизациони процеси су могли ослабити утицај религије, нарочито под утицајем социјалистичке идеологије и донети један нови модел родних односа (жена другарица), али је слом социјализма произвео религијску ревитали-

³ Видети: Зечевић, Светлана, Модерно поимање рода и родне равноправности: Oystein Gullvag Holterovqa perspektiva, *Sociološka luča*, II/1, 2008. стр. 88-96

⁴ Петрушић, Невена (пр.) Путеви остваривања родне равноправности и једнаких могућности, Београд : Савет за равноправност полова Владе РС, 2007.

зацију и ретрадиционализацију, која се на овим просторима везује уз национални препород, тако да се и религија и етничка припадност морају узимати као важан фактор конципирања родних односа. Није неважно да ли сте у Србији – Ромкиња, Српкиња, Муслиманка, Мађарица. То исто важи и за мушки пол, јер се тај однос узајамно дефинише и редефинише.

Социјални и културни капитал жена и мушкараца у пограничју

Социјални капитал је појам који се веома често употребљава у социологији, али се различито одређује у зависности од аутора и теоријског правца. Поменути Бурдије у социолошку анализу уводи појам капитала, социјалног, културног, симболичког, поред већ познатог економског, и указује да се појединци и групе, у покушају да одрже или унапреде своје положаје у социјалном поретку, користе свим овим ресурсима (а не само економским). Роберт Патнам такође анализира социјални капитал инсистирајући на повезивању и нормама као његовим важним елементима. У Бурдијеовом концепту социјални капитал се операционализује кроз систем друштвених мрежа које се могу употребити зарад повећања животних шанси. Не постоје истраживања социјалног капитала мушкараца и жена у Србији, врста и обима. Како је Србија, па и погранична подручја традиционално патријархална средина женски социјални капитал је усмерен на локални круг и приватну сферу. Жене припадају групама везаним за кућу, пријатеље, локалну заједницу без великог економског и политичког утицаја (Жунић, Гавриловић, 2012). Ова датост је вероватно још израженија у пограничним подручјима где етничко и верско претеже над женском солидарношћу. Занимљиво је истражити да ли су жене различитог верског и етничког порекла припаднице истих женских или других НВО и удружења.

Мушкарци и жене функционишу у различитим социјалним миљеима. Анализе показују јасне разлике које постоје с обзиром на околности и контексте у којима се налазе мушке и женске организације и мреже, показују да се мушкарци и жене често крећу у различитим формалним и неформалним круговима (грађанска партиципација жена и мушкараца, различит ниво и облик политичке партиципације, с обзиром на политичко знање, политичку културу, политичку социјализацију, партиципацијама у примарним групама). Мушкарци доминирају у поседовању свих врста капитала, било да се ради о социјалном, културном,

симболичком или економском капиталу.⁵ Претпоставка је да погранична подручја представљају додатно ограничење у достизању родно избалансираног поседовања капитала. Социјални капитал може бити *bridging* онај који нас повезује са социјалном заједницом и *bonding* онај који нас држи у оквирима своје групе. Жене су у великом делу своје историје биле осуђене на „женска удружења и дружења” која су их одвајала од ширег друштвеног контекста. Ова ситуација је још израженија када се сусрећете са вишеструком маргинализацијом какав је случај са женама припадницама мањина у пограничју. Поред тога што се групишу на основу припадности мушком или женском свету, жене су подељене и на основу етничке и верске припадности.

Закључак

Две су основне варијабле доведене у везу у овом тексту – родни односи и живот у пограничној области Југоисточне Србије, са циљем да се препозна теоријско методолошки конструкт који би омогућио емпиријско истраживање овог феномена.

Као основни фактор, значајан за анализу проблема, препознаје се живот у пограничју који носи специфичности изражене у нехомогености становништва, присуству етничке и верске разноврсности и различитости начина живота, као и гетоизираности. Социјализација за родне улоге и формирање родног хабитуса одвија се у специфичним усло-

⁵ Мушкарци су по свим показатељима присутнији у јавном животу; у убеницима је много више мушких ликова из историје (симболички капитал); жене су успешне у освајању области институционализованог културног капитала (образовање), док је поседовање економског капитала још увек доминантно у рукама мушкараца. Бројни показатељи упућују на то да су жене у Србији друштвено неједнаке мушкарцима и да су дефаворизоване у расподели свих друштвених ресурса (богатство, моћ, углед). Примера ради, у Србији су жене ређе запослене од мушкараца, код samozapošljavanja се као препрека појављује недостатак знања, самопоуздања и вештина за предузетништво, недостатак почетног капитала и власништва. Сегрегација занимања је још увек веома изражена и жене су концентрисане у ниже плаћеним секторима. Жене су чешће лица без прихода и издржавана лица; чешће су неплаћени помажући чланови домаћинства; обављају неплаћени домаћи и породични рад у много већем обиму од мушкараца. Оне су слабо видљиве у сфери политике; мало их је тамо где се усмерава и контролише проток новца и капитала. Проблем „двоструке оптерећености жена” у Србији је још увек приватни проблем. Ово јесу неки од узрока због којих жене имају смањене реалне шансе за унапређење сопственог друштвеног положаја (Благојевић, 2006; Благојевић, 2012; Група ауторки, 2002; Захаријевски, 2010; Бабовић, 2010). Овде су наведени неки налази који упућују на постојање родне неравноправности, а при томе се најчешће односе на подручје Централне Србије.

вима и значајно одређује родне односе који се успостављају на овом простору. Као зависна варијабла препознати су индикатори родних односа који се могу операционализовати кроз представе о родним карактеристикама и родним улогама које утичу на понашање мушкараца и жена у реалном друштвеном животу. Њихови односи су одређени поседовањем или непоседовањем моћи, социјалног, културног и економског капитала.

Литература:

1. Ajduković, D. i Kljajić, S. (1985). Међукултурална стабилност фемининих и маскулних карактеристика, *Психологија* бр. 3/4, стр. 81-86.
2. Ashcraft, A.M. & Belgrave, F.Z. (2004). Gender Identity development in African American girls. *The Psychology of Gender Identity*, Nova Science Publishers.
3. Basow, S. A. (1992). *Gender stereotypes and roles*. (3rd ed., 106-117). Pacific Grove CA: Brooks/Cole Publishing.
4. Babović, Marija (2010) *Rodne ekonomske nejednakosti u komparativnoj perspektivi: Evropska unija i Srbija*, Sociološko удружење Србије и Црне Горе, ISIFF, SeConS.
5. Bem, S.L. (1974). „The measurement of psychological androgyny„, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 42, 155-62.
6. Blagojević, Marina (2012), *Žene i muškarci u Srbiji: šta nam govore brojevi?*, Program Уједињених нација за развој, Београд
7. Blagojević, Marina (1991) *Žene izvan kruga: profesija i porodica*, Institut za sociološka истраживања FF, Београд
8. Blagojević, Marina (2006) *Rodni barometar – društveni položaj i kvalitet života žena i muškaraca u Srbiji*, Alter MB Gender Research and Consultancy Asocijacija за женску иницијативу, Београд
9. Burdije, Pijer. (1999). *Nacrt za jednu teoriju prakse*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Београд
10. Brown, C. & Jasper, K. (1993). ”Introduction: Why Weight? Why Women? Why Now?” U: Catrina Brown and Karin Jasper (priređivači), *Consuming Passions: Feminist Approaches to Weight Preoccupation and Eating Disorders*, Toronto: Second Story Press, 16-35.
11. Coates Jennifer, (2004) *Women, Men and Language*. Harlow: England, New York: Pearson Longman
12. Čizevski, Kšištof (2008) *Etos pograničja, XX vek*, Београд
13. Domenak, Žan Mari, (1991) *Evropa: kulturni izazov, XX vek*, Београд
14. Eagly, A. H., Beall, A. E., & Sternberg, R. J. (priređivači.). (2004). *The psychology of gender* (2nd ed.). New York: The Guilford Press.
15. Eagly, A. (1987) *Sex differences in social behavior: A social-role interpretation*, Hillsdale, Nj: Erlbaum.

16. Eckert, Penelope and Sally McConnell-Ginet. (2003) *Language and Gender*. New York: Cambridge University Press.
17. Galić, Branka (2004) *Moć i rod*, Revija za sociologiju, 33: 3-4
18. Gidens, Entoni (2003). *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Beograd
19. Grupa autorki, (2002) *Konkurentnost žena sa decom na tržištu rada*, Glas razlike, Beograd
20. Gavrilović, Danijela, Kostić, Aleksandra, Zaharijevski Dragana, *Psihosocijalna značenja granica*, Teme 35, br. 4, 2011.
21. Havelka, N. (2008). *Socijalna percepcija*, Zavod za udžbenike, Beograd.
22. Leaper, C. (2000). The social construction and socialization of gender. U: P. H Miller & E. K. Scholnick (priređivači), *Towards a feminist developmental psychology*
23. New York: Routledge Press.
24. Levant, R., Majors, R., & Kelley, M. (1998). Masculinity ideology among young AfricanAmerican and European-American women and men in different regions of the United States. *Cultural Diversity and Mental Health*, 4, 227-236.
25. Rabinowitz, F. E. & Cochran, S. V. (2002). *Deepening psychotherapy with men*. Washington, D.C.: American Psychological Association.
26. Statistički kalendar Srbije (2012) Republički zavod za statistiku, Republika Srbija
27. Vuletić, M. (1985). Androginost i merenje androginosti. *Psihologija*, vol. 18, br. 3-4, str. 49-55.
28. Zaharijevski, Dragana, (2010) *Rod, identitet i razvoj*, Filozofski fakultet, Niš
29. Zečević, Svetlana, *Moderno poimanje roda i rodne ravnopravnosti: Oystein Gul-lvag Holterovqa perspektiva*, Sociološka luča, II/1, 2008.
30. Zanini, Pjero (2002) *Značenje granica*, Clio, Beograd

Introduction to the analysis of family relations in the border areas of South-East Serbia

Summary: The goal of this text is to present the theoretical and methodological construct for research of family relations in the border areas of Serbia. The starting point is the idea that the phenomena of border and border area are important topics of sociological analyses precisely because they carry certain characteristics of social life that are different in comparison to the social life of people in non-border areas. Family relations are also a common topic of sociological analyses, and the idea of this text is that the family relations in the border areas carry a specificity that requires an analysis through the indicators that will validate these specificities. The intention of the authors in this text is to show the factors which determine the quality and nature of family relations in the border areas.

Key words: family relations, border area, Serbia